

HET VEERTIENDE KAPITTEL VAN HET GULDEN VLIES IN DE SINT-JAN TE 'S-HERTOGENBOSCH, MEI 1481

Begin mei jl. was het 500 jaar geleden, dat er in de St.-Jan van Den Bosch een bijzondere gebeurtenis plaats vond. De ridders van de Orde van het Gulden Vlies waren er bijeen gekomen om er in pracht en praal het veertiende kapittel van hun orde te houden. Uit vele acten en geschriften uit die dagen blijkt dat deze gebeurtenissen in de stad en de Meierij een diepe indruk hebben gemaakt. Dank zij deze beschrijvingen is het thans mogelijk om een reconstructie van de gebeurtenissen op te stellen.

DE ORDE VAN HET GULDEN VLIES

Op het einde van de middeleeuwen raakte het ridderwezen in verval; steeds minder ridders waren trouw aan de idealen van edelmoedig strijder, die het christelijk geloof en verworvenheden beschermde en met het zwaard het recht verdedigde. Dit verval had samen met het opkomend absolutisme en een veranderende wetgeving tot gevolg dat een gemeenschappelijk optreden tegen de steeds verder oprukkende Islam onmogelijk was geworden. Diverse vorsten trachtten door het stichten van orden, die een soort broederschappen van ridders waren, de ridderlijke geest te laten herleven en een militair kader te vormen dat tegen de Islam kon worden ingezet.

Directe aanleiding tot de stichting van de Orde van het Gulden Vlies waren de gebeurtenissen in het Donaudal van de jaren 1395-96. De sultan Bajazet had daar vaste voet gekregen en dreigde naar eigen zeggen niet te rusten vooraleer zijn paard hooi zou vreten op het altaar van de Sint-Pieter te Rome. Op initiatief van Filips de Stoute, hertog van Boergondië ging de adel van het Avondland in op een smeekbede van de Hongaarse koning Sigismund om hulp en men organiseerde een expeditie, waarvan de 24-jarige hertog van Nevers, de latere Jan zonder Vrees, de leiding kreeg. Dit leger leed echter een verpletterende nederlaag voor de poorten van de stad Nikopolis op 25 september 1396.

In de daarop volgende algemene verslagenheid en angst was het een Picardische ridder, Filips van Mézières, die zich tot Filips de Stoute richtte met een reeds bestaand ontwerp voor een ridderorde. Filips voelde zich echter niet bij machte om een „internationale” orde te stichten en beperkte zich tot een eigen Boergondische orde. Hij had echter niet meer de tijd om deze orde een definitief statuut te geven en stierf een paar maanden na de stichting ervan in 1404.

Zijn zoon, Filips de Goede, werkte de bestaande ideeën verder uit en in weerwil van talrijke politieke manipulaties stichtte hij bij gelegenheid van de festiviteiten van zijn huwelijk met Isabella van Portugal op 10 januari 1430 in Brugge, de Edele Orde van het Gulden Vlies.

Hoofddoel was de verdediging van de christelijke godsdienst, zoals uit het grafscript van Filips de Goede in Dijon blijkt:

Pour maintenir l'Eglise qu'est de Dieu Maison,
J'ai mis sus le noble Ordre, qu'nomme la Toison.

Als patroon werd de apostel Andreas gekozen, patroonheilige van het Boergondische huis. Symbolen voor de orde waren de vuurslag met wegschietende vonken en een gulden ramsvacht aan een ketting. Deze laatste attributen gaan terug op de legende van Jason en de Argonauten in Calchidië. De leden van de orde moesten van adel zijn en een wapen voeren. Aanvankelijk was het aantal leden op 31 vastgesteld; later breidde Karel V de orde uit tot 51 en Filips IV tot 61 leden. Hoofd van de orde was de vorst van het Boergondische huis.

Alhoewel de orde een zuiver geestelijk doel nastreefde, speelde het toch een belangrijke rol op politiek gebied. Door de eed van trouw aan de orde en de vorst, bracht het Gulden Vlies de adel van de hertogdommen en graafschappen van het Boergondische imperium, waartoe ook de meeste Nederlandse gewesten behoorden, in nauw contact met elkaar. Hierdoor werd een basis gelegd voor een groeiproces, dat uiteindelijk tot een Boergondische staat geleid zou hebben, die zich zou hebben uitgestrekt over de Boergondische gebieden aan Saône en Loire, Elzas en Lotharingen en de Nederlanden. Helaas is dit „Middenrijk” ten onder gegaan in de geweldige, agressieve expansie van Frankrijk, dat zich thans tot aan de Rijn bij Straatsburg en tot diep in Vlaanderen voorbij Duinkerke uitstrekt.

KAPITTELS

Regelmatig riep de soevereine vorst de ridders van het Gulden Vlies bijeen ter beraadslaging. Tijdens deze vergaderingen of kapittels werd de politieke toestand besproken en onderzocht of de leden trouw waren gebleven aan de orde. Ook werden de geloofsbrieven van de kandidaatleden onderzocht en ridders in de orde opgenomen. Besluiten werden genomen op een democratische manier: ieder ridder had een stem met uitzondering van de vorst, die een dubbele stem had.

De meeste kapittels werden gehouden in de Zuidelijke Nederlanden en wel voornamelijk in Brugge en de Zuid-Vlaamse, thans Franse steden als Rijsel, Valenciën, Sint-Omaars. Slechts een enkele keer viel de eer te beurt aan steden buiten het toentertijd machtige Vlaanderen en Brabant. In totaal werden er 23 kapittels gehouden; het laatste was in 1559 te Gent.

In de Noordelijke Nederlanden werd 4 maal vergaderd en wel in 1456 in Den Haag, in 1481 in 's-Hertogenbosch, in 1505 in Middelburg en in 1546 in Utrecht.

TOESTAND IN DE NEDERLANDEN ROND 1480

Het besluit om het veertiende kapittel in Den Bosch te houden hing nauw samen met de politieke toestand waarin de Nederlanden na de dood van Karel de Stoute in 1477 waren terecht gekomen. Binnen een week na het overlijden van Karel de Stoute vielen Franse troepen Boergondië en de zui-

delijkste gewesten Picardië en Artesië (Artois) binnen en bezetten deze gebieden in korte tijd. Ook braken er binnenlandse onlusten en rellen uit tegen het bestuur van de Boergondiërs. De twintigjarige dochter en erfgename van Karel de Stoute, Maria van Boergondië, was niet opgewassen tegen al deze dreigingen en onrust. Het eenmaal bloeiende Boergondische rijk was bij het huwelijk van Maria met Maximiliaan van Oostenrijk, een half jaar na „Nancy”, in een treurenswaardige toestand geraakt. Maximiliaan begon evenwel zeer voortvarend op te treden en wist op zowel militair als diplomatieke acties de oprukkende Fransen in Zuid-Vlaanderen tegen te houden. Rond 1480 was de toestand aan de zuidelijke grens van de Nederlanden zodanig gestabiliseerd, dat onder verlies van Picardië en Artesië een verdere dreiging was afgewend.

Op dat moment richtte Maximiliaan zijn aandacht op het noorden om daar het Boergondisch gezag weer te herstellen. Bij de organisatie van een tocht door Holland, Utrecht en Gelre in het voorjaar van 1481 hield hij ook rekening met het kapittel van het Gulden Vlies. Hij bepaalde op 7 maart de tijd en plaats van het veertiende kapittel: begin mei in 's-Hertogenbosch.

Fig. 1 Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Boergondië, houtsnede uit de kroniek De Wonderlijke Oorloghen van den Doorluchtigen Maximiliaen, Antwerpen, 1530. Thans in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Let op de ketting van de orde van het Gulden Vlies.

Fig. 2 Maximiliaan van Oostenrijk te paard op reis, Maria van Boergondië in de draagkoets. Houtsnede uit de kroniek *Wonderlijcke Oorloghen van den Doorluchtigen Maximiliaen*, Antwerpen, 1530. Thans Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Ongetwijfeld heeft hij hierbij rekening gehouden met het „psychologisch” effect van een dergelijk Boergondisch machtsvertoon vlakbij de roerige gewesten. Ook stak het de trouw gebleven gewesten en steden een hart onder de riem. Zij zagen er een gebaar in om zoals de stadsrentmeester van Den Bosch schreef: „ons te komen troosten, bij te staen en te verdedigen in den tegenwoordigen oorlog om dit land niet treurig en bedorven te laeten”. In april trok Maximiliaan naar het Noorden, waar hij het opstandige Leiden weer onder zijn gezag bracht. Inmiddels trokken Boergondische troepen op naar het Gelderse, waar Nijmegen in mei werd veroverd.

HET VEERTIENDE KAPITTEL TE 'S-HERTOGENBOSCH

Op 1 mei kwam Maximiliaan in 's-Hertogenbosch aan, vergezeld van zijn vrouw Maria van Boergondië en hun zoontje Filips. Moeder en zoon werden in het klooster van de zusters van Orthen ondergebracht en Maximiliaan logeerde in het klooster van de Predikheren (thans Prekerspoort). Als dank voor de genoten gastvrijheid bekostigde hij de bouw van een bibliotheek voor het klooster.

Slechts een klein aantal ridders van het Gulden Vlies was in mei 1481 in Den Bosch aanwezig. Van enkele afwezig is een bericht van verhindering bekend. Zo gaf Ferdinand, koning van Napels, in een brief van 7 april aan Lodewijk van Gruuthuse en Adolf van Kleef, heer van Ravenstein opdracht

hem te vertegenwoordigen in Den Bosch. Een extra gebeurtenis was het bezoek van een gezantschap van de Duitse keizer aan het kapittel.

De bijeenkomsten begonnen op 5 mei en duurden drie dagen. Ze werden gehouden in het koor van de Sint-Jan. Op dat moment werd er nog druk gewerkt aan de uitbreiding en vernieuwing van de kerk. Onder leiding van de „meesters van de wercke”, Alard van Hameel en Jan Heyn Heyns werd er gebouwd aan het zuiderportaal en aan de luchtbogen van het schip. Boven de koorbanken, waarop de ridders plaatsnamen, waren de wapenborden gehangen, die door de Bossche schilders vervaardigd waren.

Tijdens het kapittel werden de namen van vijf ridders, die naar de Franse koning waren overgelopen, uit de registers geschrapt. Die waren Jan van Damas, Jacob van Luxemburg, Filips le Pot, Jan van Neufchatel en Filips van Crèvecoeur. Deze laatste, die heer van Cordes was, kreeg een zwaardere straf wegens zijn actieve rol in de oorlog in Frans-Vlaanderen: zijn wapenbord werd ondersteboven aan de kerkdeur gehangen, zoals men dat placht te doen bij verraders. De vonnissen werden boven de plaats, die de veroordeelden in het kapittel hadden moeten innemen, aangebracht. Nog in de 18e eeuw waren deze teksten in het koor te lezen.

De ridders verkozen ook acht nieuwe leden van het Gulden Vlies. Onder hen was Jan III, heer van den Bergh en het zoontje van Maximiliaan: Filips de Schone.

Bij gelegenheid van dit algemeen kapittel werden er in de stad talrijke feestelijkheden georganiseerd. Zo werden er steekspelen en andere ridderlijke wedstrijden gehouden. In de Sint-Jan vonden talrijke kerkelijke vieringen plaats. Wegens de komst van de belangrijke personages had men ook de stad versierd en waren er erepoorten en triomfbogen gebouwd. Van heinde en verre waren toeschouwers gekomen om getuige te zijn van de gebeurtenissen en de pracht en praal van de vorst en de ridders te kunnen bewonderen.

OOGGETUIGEVERSLAG

Iets van de sfeer, die in de Sint-Jan tijdens het kapittel moet hebben gehangen, proeven we uit een verslag in een kroniek uit die tijd de „Wonderlijke Oorloghen van den Doorluchtigen Maximiliaen”. Op een bijzonder levendige wijze heeft de kroniekschrijver een ceremonie (de slotceremonie?) beschreven, die we in grote lijnen graag willen weergeven.

Toen iedereen in de kerk verzameld was beval de hertog Maximiliaan een heraut dat hij alle leden zou noemen „bi name ende toename, die onder tvlies behoorden”. De heraut antwoordde daarop: „o edel hertoghe ende prince, ick wilt gheerne doen in die presencie van u ende ons princersse, vrou Marie”. Na een verzoek om stilte („nu swijght dan alle”) las de heraut alle namen voor. Allereerst vermeldde hij de naam en titels van Maximiliaan; vervolgens de namen van de ridders, die op het kapittel van 1478 in de Sint-Salvator te Brugge aan de noordzijde van het koor zaten en daarna die van de zuidzijde. Hij vermeldde eveneens of de ridders ontrouw aan de hertog waren geworden: „versteken uut het toysoen, als een overlooper”.

Daarna volgden de namen van degenen, die in Brugge uitverkoren waren en die „gheswooren hebben den hertoghe goet ende ghetrou te sijne”. Maria van Boergondië was verheugd dat deze „heren so eendrachtelijc tgulden Vlies met den vierstale (Vuurslag) aanveert hadden”. Onder hen was ook Joost van Lalaign, heer van Montigny, die enkele weken te voren tot stadhouder van het roerige Holland was benoemd.

Ook wordt in deze kroniek de ridderslag van Filips de Schone na afloop van het kapittel beschreven. Maximiliaan verzocht Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, zijn 3-jarig (!) zoontje Filips tot ridder te slaan. Adolf maakte echter bezwaar: „o ghenadighe here hi is noch veel te ionc om te verstante den ridderslach”. Maximiliaan was het daar niet mee eens en zei: „gheeft hem den slach, men saelt hem int lange noch wel maken vroet”. Daarop gaf Adolf de kleuter de slag. Zodra deze voelde dat hij geslagen werd, trok hij een speelgoeddegentje waarmee hij Adolf van Kleef te lijf ging om wraak te nemen voor de slag. Dit maakte Maximiliaan en Maria aan het lachen „ende alle die heren dier bi waren”.

TASTBARE HERINNERINGEN AAN HET KAPITTEL

Er zijn maar weinig zaken bewaard gebleven, die met het veertiende kapittel in 's-Hertogenbosch in verband staan. Daartoe behoren onder andere vier wapenborden, die in het koor hebben gehangen. Deze vier borden zijn ontsnapt aan de vernielingen door de Franse revolutionaire troepen in 1794 in de Sint-Jan. De andere borden werden toen op de Parade verbrand als getuigenissen van een voorbije feodale tijd.

Tot die tijd moeten ook de vonnissen van de veroordeelden boven het koorgestoelte zichtbaar zijn geweest, alsmede een rijmvers dat aan het kapittel herinnerde. Het luidde:

In 't jaer duisent vier hondert tachtentich een
Als di sonne acht daeghen in den Mey scheen
Wert 't Capittel van den Heeren gecelebreert
Van den Oirden des Gulden Vlies vermeer
Door den Doorluchtigen Vorst Maximiliaan bekant
Hertoge van Oisteryck en Brabant
Oock wert daer memorie gehouden statelyck
Voir den Heeren die voorleden waeren uyter tydt
Des Sondaechs daernae volgende/ was in deser Kercken
in Presentien der Hertoghe en Hertoginne te mercken
Hoe dat die jonge Hertog Philips Heer van Charlois
In syn drie jaer gaende der landen hoop/ en troist
Is geslagen Ridder van den Heere van Ravesteyn
Ende oock ontfinc op 't choor 't gulden Vlies gemeyn
Den welcken Godt geparen wil ende gunnen mede
Syn landt in rust te brengen hier namaels in vrede.
Heden ten dage herinneren boven op de Sint-Jan een viertal rijzige standbeelden aan de gebeurtenissen in de meimaand, nu 500 jaar geleden. Het zijn

beelden van Gulden Vlies ridders, die zijn overgebleven van een dubbele reeks op de stoelen van de luchtbogen, die de koortrans omgeven. Van de bovenrij is er nog slechts één gespaard gebleven: het beeld voorstellende Maximiliaan met keizerskroon. Daar hij pas in 1493 tot keizer werd gekroond moeten de beelden dus in of na dat jaar op de Sint-Jan zijn geplaatst. Op de benedenrij bleven drie beelden bewaard, die echter niet meer te identificeren zijn.

Een bijzondere herinnering aan het veertiende kapittel van het Gulden Vlies vormt ook het stadswapen van 's-Hertogenbosch. Maximiliaan verleende de stad het recht om de dubbelkoppige adelaar met de balk van de Habsburgse kleuren in het stadswapen te voeren.

Fig. 3 Wapenbord van koning Eduard IV van Engeland, afkomstig van het veertiende kapittel van de Orde van het Gulden Vlies in de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch, mei 1481.

Inscriptie: Tres Haut Et Tres puissant Prince Edouart Par la Grace De dieu Roy dengleterre Et Seignr Dyrlande (Rijksmuseum Amsterdam A4641, foto: Fotodienst Rijksmuseum).

Fig. 4 Wapenbord van Jacob van Luxemburg, afkomstig van het veertiende kapittel van de Orde van het Gulden Vlies in de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch, mei 1481. Jacob van Luxemburg werd op dit kapittel uit de Orde gestoten omdat hij overgelopen was naar de Franse koning Lodewijk XI, de grote tegenstander van Maximiliaan.

Opschrift: Jaques de luxembõ Seignr De Fiennes (Rijksmuseum Amsterdam A4642, foto: Fotodienst Rijksmuseum).

BESLUIT

Na afloop van het kapittel vertrok Maximiliaan naar Keulen, waar hij tegenwoordig was bij het sluiten van het huwelijkscontract tussen hertog Jan II van Kleef en de dochter van de landgraaf van Hessen, Machteld. Of Maria van Boergondië hem op deze tocht vergezeld heeft is niet bekend.

Na het vertrek van de adellijke personen uit de stad verviel het leven in Den Bosch in zijn dagelijkse sleur. Even had de stad in het brandpunt van de belangstelling gestaan in een tijd die later beoordeeld zou worden als een van de grootste tijdvakken van de Brabantse en Nederlandse geschiedenis: de Boergondische tijd.

WIM EN WIRO VAN HEUGTEN

Geraadpleegde literatuur:

C.F.X. Smits, De Kathedraal van 's-Hertogenbosch (Amsterdam-Brussel, 1907).

J.H. van Heurn, Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch I, (Utrecht, 1776).

Kroniek „Wonderlijcke Oorloghen”, (Antwerpen, 1530), heruitgave door W. Jappe Alberts, 1955.

Catalogus van de tentoonstelling „Het Gulden Vlies”, Brugge 1962.

F.J. van Lanschot, De historische schoonheid van 's-Hertogenbosch, (Amsterdam, 1942).

F. Gorissen, Land am Niederrhein, (Kleef, 1949).